

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN/ICCH: 2149 - 9225

Yıl/Year/Год: 6, Sayı/Number/Номер:
25, Aralık/December/Декабрь 2020,
s./pp. 225-245

Geliş/Submitted/ Отправлено: 06.11.2020

Kabul/Accepted/ Принимать: 17.12.2020

Yayımlanma/Published/ Опубликованный: 25.12.2020

10.29228/kesit.47395

Araştırma Makalesi
Research Article
Научная Статья

Doç. Dr. Cafer ÖZDEMİR

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkiye
cafer.ozdemir@omu.edu.tr

 ORCID 0000-0002-5794-5828

ÂŞIK EDEBİYATINDA “ATALAR SÖZÜ DESTANI” SÖYLEME GELENEĞİ¹

THE TRADITION OF NARRATING ‘THE EPIC OF ATALAR SÖZÜ’ IN ASHIK
LITERATURE

Öz: Kültürel mirasınin geçmiştin günümüze taşınmasında önemli bir fonksiyon üstlenen atasözleri, kalıplaşmış yapıları ve derin anlamları ile ataların hayata, olaylara ve davranışlara bakış tarzını yansıtır. Günlük konuşma dilinde başvuru- rulan atasözlerine İslâm öncesi dönemden günümüze edebiyat eserlerinde de yer yer rastlamak mümkündür. Âşık edebiyatında ise bağımsız olarak şiirlerin konu- sunu teşkil etmiştir. Destan türü içerisinde daha çok öğüt vermek maksadıyla oluşturulan bu şiirler “atalar sözü destanı” olarak adlandırılmaktadır. Âşık edebiyatında en eski ve başarılı örneğini Levnî’de gördüğümüz atalar sözü söyleme geleneği, 18 ve 19. yüzyıllarda artarak devam etmiştir. Bu eserlerin toplumsal yapının bozulduğu dönemlerde artması da tesadüf değildir. Çünkü toplu- mun sözcüsü olan âşıkların, bireylere atasözleri vasıtası ile ideal davranış kalıpları sunması doğal karşılanmalıdır. Çalışmada atalar sözü amacıyla yazıldığı/söylenildiği tespit edilen on iki destan incelenmiş ve bunlarda yer alan atasözü ve deyimler belirlenmiştir. Tasavvufî konuların öne çıktığı şiirlerin atasözleri bakımından zayıf; Levnî, Mir’âtî, Mevcî ve Refikî gibi âşıkların oldukça başarılı olduğu ve bu şiirlerin “demişler” ana redifi üzerine kurulduğu sonucuna

¹ **Cite as/Atıf:** Özdemir, C. (2020). Âşık Edebiyatında “Atalar Sözü Destanı” Söyleme Geleneği. *Kesit Aka- demi Dergisi*, 6 (25): 225-245. <http://dx.doi.org/10.29228/kesit.47395>

Checked by plagiarism software. Benzerlik tespit yazılımıyla kontrol edilmiştir. CC-BY-NC 4.0

varılmıştır. Atasözlerinin bu tür ve formda işlenmesi, âşıkların sanatlarında ne kadar başarılı olduklarını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Âşık edebiyatı, atasözü, destan, gelenek, miras.

Abstract: Proverbs, which play an important role in carrying the cultural heritage from the past to the present, reflect the ancestors' perspectives towards life, events and behaviors with their stereotypes and deep meanings. It is possible to come across proverbs, which are used in daily speaking, in literary works from pre-Islamic period to the present day, as well. In Ashik literature, it has been the subject of poems independently. These poems, which were created to give advice within the genre of epic, are called 'The Epic of Atalar Sözü'. The tradition of narrating the epic of Atalar Sözü, the oldest and most successful example of which is available in Levnî in Ashik literature, continued increasingly in the 18th and 19th centuries. It is not a coincidence that these works increase in times of deterioration of the social structure. Because it should be taken natural for the lovers, who are the spokespersons of the society, to present ideal behavioral patterns to individuals through proverbs. In the study, twelve epics that were found to be written / said for the purpose of Atalar Sözü were examined and the proverbs and idioms contained in these epics were determined. It was concluded that poetry in which Sufi subjects stand out is weak in terms of proverbs and the Ashiks such as Levnî, Mir'âtî, Mevcî and Refikî were very successful and these poems were founded on the main redif of "demişler". The processing of proverbs in this type and form shows how successful Ashiks are in their art.

Key Words: Ashik Literature, proverb, epic, tradition, heritage

GİRİŞ

Bir toplumun yıllarca süren deneyimlerinin özlü ve kalıplaşmış ifadeleri şeklinde tanımlanabilecek atasözleri, ait olduğu toplumun zengin dil yapılarıdır ve kültürel mirasın yaşayan önemli bir malzemesidir. İlk söyleyeni zamanla unutulup yıllar içerisinde anonimleşmiş ve belirli kalıplar halinde günümüze kadar gelmiştir. Dilçin'e göre "Atasözleri, beşer cemiyetiyle beraber doğmuş, onunla birlikte oba, boy ve oymak olarak asırlarca göçebe hayatı yaşamış ve nihayet gelişip özleşerek de ulus haline yükselmiş, medenîleşmiş törelerdir." (2000: XVI). Nail Tan'a göre atasözleri milletin ortak hafızasını yansıtan söz varlıklarıdır, duygu ve düşünceleri açıklamak veya güçlendirmek amacıyla kullanılır. Halk felsefesini ve düşüncesini atasözleri ile tanımak mümkündür (2016: 106). Aksoy'a göre sosyoloji, psikoloji, ekonomi, felsefe, tarih, ahlâk, folklor ve eğitim bilim gibi birçok bilim dalını ilgilendiren ve değişik yönlerden inceleme konusu edilmeye değer olan bu ulusal varlıklar, anlatım gücü, deyiş güzelliği ve kavram zenginliği bakımından da dikkate değer dil yapılarıdır (1988: 13).

Bir ulusun sosyal ve kültürel alanda hangi aşamalardan geçtiği, nasıl bir değişim evresi geçirdiği ve bugün hangi durumda olduğu öğrenilmek istenirse, o milletin millî tarihi ve diğer özel varlıkları yanında atasözlerini de muhtelif tabakalara ve sınıflara ayırarak gözden geçirmek gerekir (Dilçin, 2000: XVI). Kültürün bir parçası olan atasözleri, birey ve toplumun varlığını sürdürdürebilmesi için yüzyılların birikimini taşır (Kızıldağ, 2020: 1027). Dolayısıyla atasözleri toplumsal kimliğin aynası konumundadır. Toplumsal belleğin taşıyıcısı olan atasözleri, içeri-

ğinde sahip olduğu zengin dil malzemesi ile kültürel mirasın aktarımı ve toplumun sahip olduğu bilgi birikiminin gelecek kuşaklara öğretiminde etkilidir. Bu açıdan insanın çocukluğundan yaşlılığına kadar her dönemde bu kalıplaşmış sözler ile karşılaşması, atasözlerinin bu işlevlerini yerine getirmesindeki hayati önemi ortaya koymaktadır.

Boratav'a göre atasözleri halk edebiyatının diğer türleri gibi bağımsız olarak söylenebilir. Bu sözler bir sohbet ortamı içinde belli bir vesile ile zikredilmektedir. Atasözleri, çoğu defa günlük hayatın olayları içerisinde hatırlanmaktadır. Bazen bir sanat malzemesi olarak da görülmektedir. Destansı anlatının içerisinde yer alması ve Anadolu âşıklarının hikâyelerinde yer yer atasözlerine benzer kalıplaşmış sözlerin varlığı (1992: 119-123) bu açıklamalara örnek olarak verilebilir. İletişimde mesajın muhataba iletilmesi ve anlamın anlaşılabilirliği ancak sohbet ortamında gerçekleşebilir. Kimi zaman örtük kimi zaman açık bir anlama sahip olması içindeki iletiye odaklanılmasına engel teşkil etmez. Bu açıdan atasözlerinde anlam, yapıdan önce gelmektedir. Âşıkların atasözlerini, destan türü içerisinde bağımsız bir konu olarak ele alması da bu sözlerin işlevsel yönüyle sanat yönünün bir çatı altında birleştirilmesi olarak yorumlanabilir.

Toplumların yetişmekte olan nesillere çeşitli bilgileri ve kültürel unsurları aktarma kaygısı, her alanda olduğu gibi sanat alanında da varlığını hissettirir. Her ne kadar sanatın estetik zevk verme amacının ön planda olduğu söylenebilir de bahsedilen kaygı sanat eserlerinde didaktik niteliği öne çıkarmaktadır. Bu açıdan Âşık tarzı gelenekte var olan destan türünün, uzunluk ve olay eksenli olma gibi başlıca niteliklerinin onu sanat ekseninden bilgi aktarımı eksenine kaydıracağı söylenebilir. Atasözleri gelecek nesillerin eğitiminde vazgeçilmez öğeler olarak görüldüğü ve bireylerin davranışlarına etki edeceği düşünüldüğü için destan türü içerisinde bir araya getirilmiş ve bu minvaldeki ürünler âşıkların sanatsal yeteneğini gösterme alanına dönüşmüştür.

Atasözlerinin yaygın olmasında ve herkesçe bilinmesinde hacmi ve oluşturulma biçimi etkilidir. Kısa olduğu kadar kimi zaman ölçülü kimi zaman uyaklı olmaları onların kalıplaşmalarında ve özlü bir ifade tarzına sahip olmalarında etkili olmuştur. Dolayısıyla bu yapı onların geleceğe aktarımını ve uzun süre yaşamasını sağlamıştır. Genellikle şiir formunda kalıplaşan atasözlerinin muhtevalarında barındırdıkları bilgece anlamlar, bilge âşıkların söz ve sazlarında yeni bir tarzda karşımıza çıkmaktadır. Atasözünün kalıplaşmış formunun bozulmadan belli hece sayıları çerçevesinde ve bir anlam bütünlüğü içerisinde işlenmesi, bir anlamda kalıp ifadelerin yeni bir kalıp ifadeye bürünmesi bağlamında değerlendirilebilir.

1. Âşık Edebiyatı ve Atalar Sözü Destanı

Divanü Lûgatî't-Türk'te "sav" kelimesi "atalar sözü, darb-ı mesel" şeklinde açıklanmaktadır (Atalay, 20103/III: 154). Daha sonra "mesel, darb-mesel, durûb-i emsâl" şeklinde kullanılan ve 14. yüzyıldan itibaren Anadolu'da Oğuz lehçesi ile yazılan eserlerde ve Batı Türkçesinde "atalar sözü" olarak yaygınlaşmıştır (Arslan, 2019: 16).

Edebiyatımızda eski atasözlerini ihtiva eden önemli eserler de mevcuttur. Berlin'de bulunan bir atasözleri kitabı, Kitab-ı Atalar Sözü adlı eser, 16. yüzyılda yazarı belli olmayan manzum ve musavver Durûb-ı Emsâl kitabı, 17. yüzyıla ait bir elyazması ve Turfetü'l-Emsâl bunlardan bazılarıdır. Turfetü'l Emsâl'de Kastamonu çevresinden toplanan 76 atasözü alfabetik olarak sıralanmış ve âyet, hadis, deyim ve atasözleri ile açıklaması verilmiştir. Eserde toplam 128 atasözü ve 60 deyim yer almıştır (Arslan, 2019: 21-28).

Şairlerin birçoğu şiirleri arasında atasözlerini kullanarak fikirlerini güçlendirmişler ve eserlerini süslemişlerdir. 11. yüzyıldan günümüze şairlerin büyük çoğunluğunun atasözlerine yer verdiğini görürüz. Kutadgu Bilig'le başlayan bu cereyan Divan edebiyatında artarak devam etmiştir. Divan edebiyatında şairler ilgili konuda veya uygun bir yerde atasözlerini aruz vezni-

ne büyük bir itina ile tatbik etmişlerdir. Atasözleri özlü ve kalıplaşmış sözler olduğu için mevcut şekliyle vezne sığmayanlar anlamı muhafaza edilmek kaydıyla bazen bir bölümü alınmış veya vezni doldurmak için “meseldir, demişler, getirmişler,” gibi birtakım ilavelerle maksatlarını ifade etmeye çalışmışlardır. Özellikle nasihatnâmelerde atasözlerine sıkça yer verilmiştir. Bunun yanında münferit bazı örneklerde atasözlerinin Türkçe kelimelerinin değiştirilerek orijinal hallerinin bozulduğu da bir gerçektir (Dilçin, 2000: XXI-XXXI). Aksoy’a göre atasözlerinin divanlarda, bilinen yapılarının dışında kullanımları nedeniyle onların atasözü sayılmaları doğru değildir. Bunlar asılları başka türlü olan atasözlerine işaret eden sözler olarak değerlendirilmelidir (Aksoy, 1988/I/24). Oysa saz şairleri şiirlerini heceyle vücuda getirdikleri için atasözlerini bozmadan kullanmışlardır. Divan edebiyatında bu tarzın bir eğilim olduğu dönemde saz şairlerinde bu akım kemalini bulmuştur (Dilçin, 2000: XXXVI).

Destanların tematik tasnifi konusunda kendisinden önce yapılan çalışmaları özetleyerek daha kapsamlı bir tasnif denemesi yapan Özkul Çobanoğlu, atasözleri destanlarını “Toplumsal Genel Ahlâk Felsefesiyle İlgili Destanlar” başlığı altında incelemiştir. Çobanoğlu bunları, “toplumun sosyal normlarını ve onlara dayalı kabul, inanç, pratik ve stero tiplerin konu olarak alındığı atasözlerinin çoğunlukla yapı malzemesi olarak kullanıldığı destanlar” olarak açıklamaktadır. Bunlar genel ahlâk felsefesinin atasözü haline gelmiş kurallarını destan formuna aktarıp topluma öğüt vermekte ve bu kuralların takip edilmesini istemektedir. (2000: 71). Destanları anlatım tutumu açısından değerlendirdiği bölümde ise atalar sözü destanlarını öğüt vermeye yönelik işleyiş bağlamında incelemiştir. Bu destanlar, âşık sözlü kültür ortamında atasözü formunda yaygın olan halk felsefesine ait temaları ve onları içeren deyim ve atasözlerini kullanarak öğüt verme amacı taşıyan anlatım tutumunu içerir (2000: 103). Her iki tasnif şeklinde atasözlerinin öğüt niteliği üzerinde durulmaktadır. Bu durum üzerine ayrıca dikkat çekmek gerekir. Çünkü âşıkların atasözlerinden müteşekkil destanlar vücuda getirmelerinin, yaşadıkları dönemin genel özellikleri ve insan davranışları ile bağlantısının sorgulanması gerekir. Öyle ki bu alanda ilk ve en başarılı örnek olarak gördüğümüz Levnî’nin destanının 18. yüzyıla ait olması ve muhtemelen ondan etkilenerek oluşturulan örneklerin büyük çoğunluğunun 19. yüzyıla ait olması ile Osmanlı Devleti’nde bu yüzyıllarda siyasal ve toplumsal yapıda görülen bozulmalar arasında bağ kurulabilir. Bir toplumda öğüt niteliğindeki eserlerin sayıca artmasının temel nedenlerinden biri de insan davranışlarında meydana gelen bozulmalar ve değişimlerdir. Toplumun kültürü ve ahlâki yapısıyla bağdaşmayan bu davranışların düzeltilmesinin gerekliliği muhtemelen atasözleri destanlarının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Levnî’nin atalar sözü destanı, bu alanda önemli ve çok bilinen bir örnektir. Kendisinden sonra gelen şairlerin birçoğu onun bu eseri tarzında şiirler yazmışlardır. Levnî’den sonra bu tarz şiirler yazan/söyleyen şairlerin en önemlileri Şikârî, Tâlibî, Mir’atî, Mevcî, Havayî, Hakî, Lutfî, Refikî, Figanî, Yesarî, Dervîşî, dir. Âşıkların şiirleri için Dehri Dilçin’in “Edebiyatımızda Atasözleri” eseri esas alınmıştır. Âşıkların atalar sözü kelimesi ile hem deyimleri hem de atasözlerini karşıladığı düşünülerek şiirlerde her iki unsur da tespit edilmiştir. Daha sonra bunların Türk Dil Kurumu’nun Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü’nde yer alan günümüzdeki karşılıkları veya kelime farklılıkları bulunmuş ve bunlar yay ayrıç işareti içinde belirtilmiştir. Bu kaynakta bulunmayan atasözleri ve deyimler, Ömer Asım Aksoy’un Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II (ÖAA-I/II) ve Millî Kütüphane Genel Müdürlüğü’nün hazırladığı Türk Atasözleri ve Deyimleri I-II (TAD-I/II) adlı kaynaklarda taranmış ve kısaltmalar yay ayrıçla gösterilmiştir. Bu sözlüklerde yer almayan, fakat atasözü veya deyim olma ihtimali güçlü olan sözler “Karşılığı Olmayanlar” başlığı altında verilmiştir.

2. Atalar Sözü Destanlarının İçeriği

Atalar sözü türünün en dikkat çekici örneğini Levnî vermiştir. Yaşadığı dönemle ilgili kesin bilgilerin bulunmadığı Levnî, atalar sözü destanını tekellüfsüz bir üslûpla, sade ve samimî bir dille vücuda getirmiş, atasözlerini bozmadan ve yerli yerince kullanmıştır (Dilçin, 2000: 3). Dehri Dilçin destanın yedi yüze yakın cönk arasından en doğrusunu aldığını ifade ettiği için biz de bu kaynaktaki eseri esas almayı uygun gördük. Kitapta bu destan "Atalar Sözü Destanı" adıyla başlamaktadır. 29 dörtlükten oluşan bu şiir, 11'li hece veznine sahiptir. Kafiye örgüsü abab/cccb/dddb/eeeb... şeklindedir. Şiir "demişler" redifi üzerine kurulmuştur. Bir atasözü destanının içeriğini yansıtması bağlamında redifin çok isabetli seçildiğini görmekteyiz. Bu redif, atasözlerinin sahip olduğu bilgi ve tecrübelerin atalara ait olduğunu vurgulamakta, dolayısıyla âşık kendi düşüncelerini desteklemek maksadıyla bu sözleri kullandığını hissettirmektedir. Şiirde yoğun olarak emir kipi kullanılmıştır, bu durum şiiri bir nasihatname havasına büründürmüştür. Örneklerden hareketle atalar sözü destanlarının büyük çoğunluğunun insanlara nasihat verme amacıyla ortaya konulduğunu söyleyebiliriz.

Levnî destanının ilk dörtlüğünde "atalar sözü" ifadesine yer vermiş ve bu sözleri tutanların selamete ereceğini belirterek şiiri yazma gerekçesini belirtmiştir. İlk dörtlük şiirin açış kısmıdır ve "Tut atalar sözün kalb-i selim ol" ifadesinden oluşan ilk dizede hem dinleyicilerin nasıl hareket etmesi gerektiğini hem de bunun gerekçesini açıklamıştır. Bu ifadeye benzer bir anlamı âşık on birinci dörtlükte tekrar etmektedir. Ona göre darb-ı mesellerle amel eden kişi kırklara karışacak seviyeye ve olgunluğa erişir. Âşık diğer dörtlüklere geçmeden daha şiirin ikinci dizesinde atasözleri ve deyimleri kullanmaya başlamıştır. Levnî'nin destanında karşımıza çıkan atasözleri ve deyimler şunlardır (Dilçin, 2000: 3-7):

1. Ağır basar yeğni kalkar.
2. Alan da satandan umar. (TAD-I)
3. Aza kanaat et(meyen çoğu bulamaz).
4. Bal tutan parmağını yalar.
5. Bir arzu hezeran dinar (Bir arzuya bir altın feda olsun TAD-I).
6. Bir tepe yıkılır, bir dere dolar.
7. Bugünkü işini yarına koyma.
8. Çarşu-yı dehirde toz kopunca onu gözetken çok takye kapar. (Kurt dumanlı havayı sever.)
9. Deve ahu gibi boynuz ararken iki kulaktan da çıkar. (Deve boynuz ararken kulaktan olmuş.)
10. Deveden büyük fil var.
11. Dipsiz kile, boş anbar.
12. Doğru söz insana batar (acıdır).
13. Eşkin at güre yanına bağlansa o göre göre huyundan alır. (Kır atın yanında duran ya huyundan ya suyundan.)
14. Gönülden gönüle yol vardır.
15. Gün doğmadan neler doğar.
16. Güneş balçıkla sıvanmaz.
17. Helâlzâde pazarlık yapar, harâmzâde pazar bozar. (Harâmzâde pazar bozar, helalzâde pazar yapar.)
18. İki canbaz bir ipte oynamaz.
19. İlin kapısını kakarsan il de senin kapını kakar. (Çalma elin kapısını, çalarlar kapını.)
20. İman ile ikrar birdir (İkrarı var, imanı yok, TAD-II).
21. Kendi çalıp kendi oynuyor.
22. Kendi düşen iki gözden bile çıkar (ağlamaz).
23. Kul kula sebeptir (Kul kula sebep, cümleye Allah sebep, TAD-II).
24. Kuyuyu kametince kaz, ayağın kayar. (El için kuyu kazan, evvela kendisi düşer.)
25. Kül kömür ye, namert lokmasın yeme. (Geçme namert köprüsünden, ko aparsın su seni.)
26. Sarp (keskin) sirke kabına (küpüne) zarar.
27. Su aktığı yere (yine) akar.
28. Şaşkın ördek başın kor (bırakır), kıcından dalar.

29. Tuz etmek (hakkını) bilmeyen (kör olur).	35. Zor oyunu bozar.
30. Ucuz satan tizcek satar (Ucuz satan tez satar, TAD-II).	36. Başına kakmak
31. Yalınız (Yalnız) taş dıvar (duvar) olmaz.	37. Dağdan gelip bağdakini kovmak.
32. Yırtıcı kuşun ömrü az olur.	38. Elinden çıkmak.
33. Yar, yıkıldığı gün tozar.	39. Karda yürüyüp izini belli etmemek.
34. Yüğük at yemini artırır.	40. Elini uzatmak.
	41. Yüzüne gülmek.

Karşılığı Olmayanlar

1. Lori kuşu kemik bulsa evvel ölçer, sonra yutar.²
2. İl (yabancı) tiz duyar.
3. Gönül umar.

İkinci destan Âşık Şikârî'ya aittir. Dehri Dilçin âşığın 18-19. yüzyıl arasında yaşadığını kabul etmek gerektiğini söyler. 1863 yılından kalma bir cönkte birkaç destanla birlikte atalar sözü destanına da rastlanılmıştır (2000: 18). Bu destan 21 dörtlükten oluşmaktadır. 11'li hece vezni kullanılmıştır ve kafiye örgüsü abab/cccb/dddb/eeeb...şekindedir. Bu destan da Levnî'nin destanı gibi “demişler” redifi üzerine oluşturulmuştur. Levnî'nin destanın ilk dörtlüğü “tut” fiili ile başlarken Şikârî'nin bu şiiri “dinle” fiili ile başlamaktadır. İlk dörtlük destanın açış dörtlüğüdür. Âşık, gönül âşinası olarak nitelediği dinleyicilerine bu destanı dinleyerek kıssadan hisse almaları gerektiğini söylemekte ve daha sonra amacını belirtmektedir. Câhiller onun muhatabı değildir. Çünkü onlar parayla olsa da, yolda bulsa da bu pendleri/öğütleri almazlar. Şiirde emir kipi ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Levnî'nin destanına göre bu şiir daha sade bir Türkçe ile söylenmiştir. Âşık ilk dörtlükte kullandığı “pend” kelimesini son dörtlükte de tekrar etmektedir. Âşık bütün öğütlerin kendisi için olduğunu, gururlanmadan kendisine kulak vermesini söyler. Kendine güvenen meydana girer ve meydandan kaçmaz. Buradaki meydan âşıklık meydanı ve atasözlerini manzum olarak söyleme sanatıdır. Şikârî'nin bu şiiri oluştururken Levnî'nin şiirinden etkilendiği açıktır. Her iki âşığın şiirinin açış ve kapanış dörtlükleri birbirine benzemektedir. Kapanış dörtlüğünde Şikârî'nin “meydan” kelimesini zikretmesi ve mağrurlanma üzerinde durması bunu ispatlamaktadır. Atalar sözü destanlarında “pend, öğüt, nasihat” kelimelerinin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Bu durum şiirlerin söylenme/yazılma amaçlarına ve içeriklerine uygundur Şikârî'nin destanında kullanıldığı atasözü ve deyimler şunlardır (Dilçin, 2000: 18-20):

² E. Kemal Eyüboğlu'nun hazırladığı “Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler” adlı eserde bu söz, atasözü olarak yer almaktadır. Yazar, Levnî'nin destanında geçen dörtlüğü örnek olarak vermiştir. Bundan sonra karşılığını bulamadığımız örnekler eğer bu eserde yer alırsa, buradaki şekliyle yazılacak ve eser adı E.K.E. kısaltmasıyla gösterilecektir.

1. İki cambaz bir ipte oynamaz.
2. Papaz her dem kete yemez. (Papaz her gün pilav yemez.)
3. Kaderde yazılan yazmaz. (Başa yazılan gelir.)
4. Kanatsız kuş uçmaz.
5. Er olan meydandan kaçmaz. (Yiğit meydanda belli olur.)
6. Boş kaşık ağza uymaz.
7. Beş parmak düz (bir) olmaz.
8. Herkesin ettiği yanına kalmaz. (Kimsenin ahı kimsede kalmaz.)
9. Testiyi kıran da mükâfat bekler. (Testiyi kıran da bir, suyu getiren de.)
10. Serçe gücünü aslan bile tutamaz. (Al aslan tutar, güç sıçan tutmaz.)
11. Namaz yolda koymaz. (Namaz adamı yabandan koymaz, TAD-II).
12. Dost dostun postunu yüzer. (Dost gibi görünür, düşman gibi bulunur, TAD-I).
13. Kul kula sebeptir. (Kul kula sebep, cümleye Allah sebep, TAD-II)
14. Yıl harmansız olmaz. (TAD-II)
15. Yüzü ak olsun.
16. Delilsiz cennete (bile) girilmez. (TAD-I)
17. Acından ölmek.
18. Ettiği yanına (kâr) kalmak.
19. Fırsat düşürmek (beklemek).
20. Kapısını tırkaz (kilit) vurmak.
21. Kıssadan hisse (almak)
22. Kulak vermek.
23. Murat almak.
24. Postunu (derisini) yüzmek.
25. Sözünde durmak.
26. Sözünden caymak (dönmek).
27. Yüzüne gülmek.

Karşılığı Olmayanlar:

1. Cahil pendî yolda bulsa almaz.
2. Od olmadan odun yanmaz.
3. Ateş olmazsa çömlük kaynamaz.
4. Tuz ekmek ye, namert lokması yeme.
5. Sözüün arkası ayaz çıkmasın.
6. Herkese sırası Sivaz. (iyi)
7. Er olan sözünü sımaz.
8. Yük ağmayınca taş gurbet gezmez. (Yük ağmayınca taş gurbete düşmez, E.K.E.)
9. Er gözü okka taştan yılmaz.
10. Kıyas kıyamete kalmaz. (E.K.E.)
11. Sıçan üfleyerek ısırır.
12. Buz olmasa ayak kaymaz.
13. Tanrı ne dilerse o olur.

İnceleme konusu yaptığımız üçüncü atalar sözü destanı Tâlibî'ye aittir. Tâlibî'nin seksen yaşına kadar yaşadığı ve 1813'te vefat ettiği söylenmektedir. 12 dörtlükten oluşan destanın da 11'li hece vezni kullanmıştır. Kafiye örgüsü abab/cccb/dddb/eeeb....şekindedir. Bu şiir "demişler" ana redifi ile kurulmuştur. Emir kipinin sıklıkla kullanıldığı bu şiir sade bir Türkçe ile yazılmıştır. Âşık, destanın ilk dörtlüğünde âkiller ve kâmillere vurgu yapmış ve kalıplaşmış sözlerin onlara ait olduğunu ifade etmiştir. Bu dörtlük destanın açış dörtlüğü olarak görülebilir Son dörtlükte "Alana bir çift söz yeter." diyerek hem şiirinin söyleniş gerekçesini hem de atasözlerinden istifade edilmesi gerektiğini vurgulamıştır Tâlibî'nin destanında kullandığı atasözü ve deyimler şunlardır (Dilçin, 2000: 23-24):

1. Akmasa da damlar.
2. Dağdan gelip bağdakini kovmak.
3. Gönül umduğuna küser. (Kişi umduğuna küser.)

4. Kurt ulusundan (büyüğünden) gördüğünü işler. (Kurdun oğlu akıbet kurt olur.)
5. Keçinin çıktığı yere oğlağı çıkar. (Keçi nereye çıkarsa oğlağı da oraya çıkar.)
6. Hezenin görmez, il çöpün gözler. (Kendi gözündeki merteği görmez, elin gözündeki çöpü görür, ÖAA)
7. Şabı kaynatsan şeker olmaz. (Katrana kaynatsan olur mu şeker?)
8. Darıdan baklava olmaz. (Darı unundan baklava, incir ağacından oklava olmaz.)
9. Söyletme kötüyü. (Açtırma kutuyu, söyletme kötüyü.)
10. Sağıra iki kere kamet olmaz. (Sağır için iki kere kamet olmaz.)
11. Alana bir çift söz yeter. (Sözü söyle alana, kulağında kalana.)
12. Gayret imandandır. (TAD-II)
13. Eteğini tutmak.

Karşılığı Olmayanlar:

1. Kurdama (çıban) kokar.
2. (Hırsız) Senden alır, sana satar.
3. Söyledikçe sohbet uzar. (Söyledikçe söz ürer esdikçe toprak ürer, (E.K.E.))
4. Avare yatma da boşa çalış.

Dördüncü destan 19. yüzyıl saz şairlerinden Mir'âtî'ye aittir. Bu destan 43 dörtlükten oluşmaktadır ve 11'li hece vezni ile oluşturulmuştur. abab/cccb/dddb/eeeb... şeklinde kafiye örgüsüne sahiptir. "Dinle" şeklinde emir kipiyle başlayan ve "demişler" ana redifi üzerine kurulan bu şiirin ilk dörtlüklerinde tasavvufî konulara temas edilmiş, sonraki dörtlüklerde çeşitli benzetmelerle sosyal hayata ait birçok nasihate yer verilmiştir. Açık dörtlüğünde eski ataların sözlerinin dinlenilmesi vurgulanmıştır. Sade bir Türkçe ile yazılan şiir bugün dahi kolaylıkla anlaşılabilir bir dile sahiptir. Şiirde tasavvufî konulara sıklıkla değinilmesi âşığın herhangi bir tarikata mensubiyeti olabileceğini düşündürmektedir. Son iki dörtlük kapanış dörtlükleridir. Levnî ve Şikârî'de olduğu gibi atalar sözü söylemenin hüner gösterme meydanı olduğunu ve kendisinin burada söylediği şiir ile bir bayrak diktiğini belirtmiştir. Kendisini imtihan etmek isteyen şairlere de meydan okumuştur. Hüner meydanına onları beklediğini vurgulamıştır. Son dörtlükte kendisine hitap ederek akli varsa bu nasihatleri tutmasını, dünyaya aldanmamasını salık vermektedir. Âşık oldukça başarılı bir destan vücuda getirmişti. Destanda tespit ettiğimiz bazı atasözü ve deyimler şunlardır (Dilçin, 2000: 25-31):

1. Baş başa bağlıdır, baş da padişaha.
2. İl ağzı tutulmaz. (Selin ağzı tutulur, elin ağzı tutulmaz.)
3. Bugünkü işini yarına koyma.
4. İki el bir başa kifayet eder. (İki el bir baş içindir.)
5. Eğri otur, doğru söyle. (Eğri oturup doğru konuşalım.)
6. Boş torbaya kolan gelmez. (Boş torba ile at tutulmaz.)
7. Dikensiz gül olmaz.
8. Yeğınlerle (ulularla) urgan çekişme.
9. Öfke ile kalkan zararlar oturur.
10. Kendi düşen ağlamaz.
11. Ne kebabı yandır, ne şiş dönsün. (Ne şiş yansın ne kebab.)
12. Deli ile devletli bildiğini işler.

13. İl atına (eğreti ata) binen çabuk (tez) iner.
14. Eğreti kaftan tez eskir. (Eğreti kuyruk tez kopar.)
15. Varlıkta darlık yok, yoklukta dirlik. (Varlıkta darlık olmaz.)
16. Gemisin kurtaran kaptan.
17. İri sözle insan dinden, ılı sözle yılan inden çıkar. (Acı/kötü söz insanı dinden çıkarır, tatlı söz insanı inden çıkarır.)
18. El için ağlayan gözden olur.
19. Kızını döğmeyen dizini döver.
20. Aza kanaat etmeyen çoğu hiç bulamaz.
21. Cömertle nekesin harcı birdir.
22. Kalp kazanır, kalbatan yir. (Kalp kazanır, kalbatan gönenir.)
23. Düşenin dostu olmaz.
24. Bir düşman bin dosttan çoktur. (Bin dost az, bir düşman çok.)
25. Eşine/dostuna hayır dilersen başına hayır gelir. (Hayır dile komşuna, hayır gele başına.)
26. Ayağın yorganına göre kösül (uzat).
27. Kötü söyleme eşine, ağı katar aşına.
28. Sevne kul ol, sevmeyenin şahı. (Sevenin kuluyum, sevmeyenin sultanı.)
29. Kakma kapıyı, kakılmasın kapın. (Çalma elin kapısını, çallarlar kapını.)
30. Her koyun kendi bacağından asılır.
31. Dertsiz baş olmaz. (Dertsiz baş terkide gerek.)
32. Yiğidin başından boran, dağ başından duman eksik olmaz. (Dağ başından duman eksik olmaz.)
33. Yüz dinle, bin düşün, bir söz söyle. (Bir söyle, on dinle)
34. Ekmeden biçilmez.
35. Ortalık inekten (öküzden) (başlı başına) buzağı yeğdir.
36. Bülbülü altın kafese koymuşlar, gine vatanını özler ("ah vatanım" demiş).
37. Zaman sana uymazsa sen zamanı uy.
38. Çubuğu yaş iken içmek gerektir. (Ağaç yaş iken eğilir.)
39. Sıbyan küçükten yetişir.
40. Dost düşman kötü günde beraberdir.
41. Beğlerin yanında su getiren ile senek sıyan beraber olur. (15. Yüzyıldaki biçimi "İyilik bilmeyen katında su getirenle senek sıyan birdir." şeklindedir. Günümüzde "Su getiren de bir, testiye kıran da." şeklindedir. (Aksoy, 1988: 21))
42. Hasmin karınca ise mertçe davran. (Düşmanın karınca olsa kendini merdane tut.)
43. İşte saz, söz, işte meydan. (Yiğit meydana belli olur.)
44. Herkese sırası Bağdat görünür. (Herkese kendi yurdu güzel görünür, TAD-II).
45. Yola gelmeyenin hakkı kötektir. (Tekdir ile uslanmayanın hakkı kötektir, TAD-II).
46. İman ile ikrar birdir. (İkrarı var, imanı yok, TAD-II).
47. Tedbirin takdire uymaz. (Tedbirde kusur eder de takdire bahane bulur, TAD-II).
48. Kişi öz başına düşman. (Kişi ne ederse kendine eder, TAD-II).
49. İyilik bilmeyenden sırtlan yeğ. (İyilik bilmeyen adam, adam sayılmaz TAD-II).
50. Leng eşekle kârıbana katılmak. (Topal eşekle kervana katılmak).
51. Canın ataşe yakmak. (Başını ateşlere yakmak.)
52. Postu kurtarmak.
53. Kulak vermek.
54. Dil almak. (Gönlünü yapmak).
55. Meyan bulunma. (Meyanesi gelmek).

56. Gününü hoş geçirmek. (Günü-nü gün etmek.)	67. Kendini bilmek.
57. El etek öpmek.	68. Nefsine uymak.
58. Yemeden içmeden.	69. Yolunu bağlamak (Yolunu kesmek).
59. Kıyamete kalmak.	70. Ferman dinlememek.
60. Gam çekmek.	71. Elinden yapışmak (Elinden tutmak)
61. Çile çekmek.	72. Postu sermek.
62. Kısmetini tepmek (Kısmetini ayağıyla tepmek.).	73. Akli ermek.
63. Dost kazanmak (Dost edinmek).	74. Boyun vermek.
64. El elden üstündür, (ta arşa kadar).	75. Kendini ateşe atmak.
65. El açmak.	76. Yüksekten uçmak.
66. Gönül vermek.	77. Yan gözle bakmak.
	78. Diline geleni öğütme (Ağızına geleni söylemek.).

Karşılığı Olmayanlar:

1. Sürüye çoban lazım. (Sürü çobansız olmaz. E.K.E.)	5. İrfan sözden belli olur.
2. Kulağa giren söz cana siner.	6. Yoz sığıra saman olmaz. (Yoz sığıra saman dökülmez. E.K.E.)
3. Soysuz kişilerden mürüvvet gelmez.	7. Alan satan belli olsun.
4. Devir döner, devran geçer.	8. Sıbyan küçükten yetişir.
	9. Bir el iki dâman tutmaz. (Bir el ile iki etek tutulmaz, E.K.E.)

Beşinci destan 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı tahmin edilen Mevcî'ye aittir. 30 dörtlükten oluşan bu destanda yine 11'li hece vezni ve abab/cccb/dddb/eeeb...kafiye örgüsü kullanılmıştır. Sade bir dille söylenen bu destanda temel redif yine “demişler” fiilidir ve sık sık emir kipi kullanılmıştır. Şiirin açış dörtlüğü iki dörtlükten oluşmaktadır. Birinci dörtlükte şiiri irticalen söylediği anlaşılmaktadır. Burada âşıkların kendisini imtihana çektiğini ifade etmektedir. Bu imtihanı ikinci dörtlükte tekrar zikretmiş ve Lem'î ve Hicranî mahlaslı iki âşığın kendisine meydan açtığını, kendisinin de imtihanı kabul ettiğini söylemiştir. Bu tarz destanları âşıkların kendilerine göre oluşturacağını da eklemektedir. Kapanış dörtlüğü yukarıda örneklerde olduğu gibi “gurur” konusuna ayrılmıştır. Âşık, mağrurun düşmanının Allah olduğunu ve gururun sonunun utanma olduğunu belirtir. Herkesin yerini ve konumunu bilmesini ister ve “Er eri meydanda basar.” diyerek hem diğer âşıkların kapanış dörtlüğünde olduğu gibi meydan kelimesini kullanır hem de söylediği şiirle övünür Atalar sözü destanları daha çok yazılı olarak oluşturulmakla birlikte Mevcî'nin şiirinden destanın irticalen oluşturulduğunu görmekteyiz. Âşığın bu konuda irticalen uzun bir destan söylemesi, onun gelenekteki başarısını da göstermektedir. Destanda tespit edilen atasözleri ve deyimler şunlardır (Dilçin, 2000: 36-40):

1. Gayret eri ezer, bozar. (Zor oyunu bozar.)	4. Zahmı (yarayı) tabib sarar.
2. Gemisini kurtaran kaptan.	5. Güneş balçıkla sıvanmaz.
3. Allah kulunu nâçar bırakmaz. (Allah kulundan geçmez.)	6. Hakikat acıdır, tatlanmaz. (Hak söz ağıdan acıdır.)

7. Şem'a (mum) dibine ışık vermez.
8. Az tamah çok ziyan getirir.
9. Davulun sesi uzaktan yürekler yakar (hoş gelir.).
10. Kalın inceline ince üzülür. (Kalın incelene kadar ince süzülür.)
11. Dost ağmanın arar. (Düşenin dostu olmaz, hele bir düş de gör.)
12. Kan su ile yunar. (Kanı kanla yu-mazlar, kanı suyla yurlar.)
13. Kuru yanında yaş her zaman yanmaz.
14. İsa için Musa kınanmaz. (Hem İsa'yı hem Musa'yı memnun et-mek.)
15. Kuru yanında yaş yanar. (Yaşın arasında kuru da yanar.)
16. İl önünden geç ilmez. (Töreye ay-kırı davranılmaz.)
17. Herkes günahınca (günahına gö-re) yanar. (TAD-II).
18. İlin kapısını kakarsan il de senin kapını kakar. (Çalma elin kapısını, çalarlar kapını.)
19. Eşeğe nakışlı çul giydiren at ol-maz. (Eşeğe altın semer vursalar yine eşektir.)
20. Beşer şaşar.
21. Ne oldum dememeli, ne olacağım demeli.
22. Danışan dağları aşar.
23. Bilsen de bir iş bilene danış.
24. Yazılan bozulmaz. (Alna yazılan başa gelir.)
25. Hasmin (düşmanın) karınca ise de hor görme (bakma).
26. Kimde ne var bilinmez. (Para ile imanın kimde olduğu bilinmez.)
27. Akıl yaşta değil serdedir (başta-dır).
28. Şahin küçük, turna avlar. (Şahin küçüktür, ama koca turnayı ha-vadan indirir.)
29. Er eri meydanda basar. (Yiğit meydanda belli olur.)
30. Kul olmak.
31. Yola düzülme.
32. Yolundan şaşmak. (Yoldan çık-mak.)
33. Belayı davet etmek (Belayı satın almak.)
34. Başını döndürmek.
35. Yol vermek.
36. Önüne gelmek.
37. Boyun eğmek.
38. Duvar çekmek.
39. İmtihana çekmek.
40. Yola düzülme.
41. Yolunda şaşmak. (Yoldan çık-mak.)
42. Fırsat düşürmek (bulmak).
43. Başını (kafasını) taştan taşa çal-mak (çarpmak).
44. (Bir şeye) kulak vermek.

Karşılığı Olmayanlar:

1. Kanaat nefse yulardır. (Kanaat nefsin yulardır. E.K.E.)
2. Dost dostu yan(ı) baştan atar.
3. Şikez doğan çabuk bunar.
4. Kul aldanır, Cenab-ı Hak aldan-maz.
5. Pekmez uman zehir tadar. (E.K.E.)
6. Atan kanlısından sulhun kıl.
7. Minar ezan için.
8. Sonun saymayan kurt aç yatar.

Altıncı destan 19. yüzyıl âşıklarından Havayî'ye aittir. Ankaralı olan âşığın destanı 25 dörtlükten oluşmaktadır. Yine 11'li hece vezni ve abab/cccb/dddb/eeeb... kafiye şeması tercih edilmiştir. Her dörtlüğün sonunda tekrar edilen temel redif "demişler" kelimesidir. Âşık şiirine yine emir kipinde çekimlenen bir fiil ile başlamakta ve şiirin genelinde bu çekimi kullanmaktadır. İlk dörtlük açış dörtlüğüdür. Âşık burada dostlarına destanını dinlemesini söylüyor. İnsanın aklıyla hareket etmesi gerektiğini âkil insanın önceyi ve sonrayı hesap ederek söz söylemesi bağlamında değerlendirmiştir. Kapanış dörtlüğünde şairlerin kendi yetenekleri oranında söz söylediğini, dilin susmasının başın esenlik bulması için şart olduğunu belirtir. Sahte akçe

kimsenin talip olmayacağını belirterek pendini kimsenin dinlemeyeceğini ifade eder. On üçüncü dördlükte atasözü kelimesi yerine “mesel” kelimesini kullanmıştır. Son dördlükte daha fazla söylememesi gerektiğini vurgular ve sözlerinin çok da değerli olmadığını zikrederek mütevazı bir tavır sergiler. Destanında tespit ettiğimiz atasözleri ve deyimler şunlardır (Dilçin, 2000: 44-49):

1. İl ili kâriyçün arar.
2. Yalnızlık ancak Hâlık'a şâyan. (Yalnızlık Allah'a mahsustur.)
3. Heleksiz duvar yapılmaz. (Yalnız taş duvar olmaz.)
4. Baskısız tahtayı ya il atar ya yel atar. (Baskısız tahtayı yel alır, yel almazsa sel alır.)
5. El eli yur (yıkar), iki el yüzü.
6. Şamar tek bir elden çıkar. (Tek elin nesi var, iki elin sesi var.)
7. Ortaklık ineği sat, buzağı al. (Ortaklık öküzden, başlı başına buzağı yeğdir.)
8. Döğüşte yumruk aranmaz. (Kavgada yumruk sayılmaz.)
9. Yerdeki yüze basılmaz.
10. Alçak uçan yüce konar. (Alçak uçan yüce konar, yüce konan alçak uçar.)
11. Acıkan it fırın yıkar. (Aç it fırın duvarını deler.)
12. Aç ile ecelli (eceli gelen) söyleşir.
13. Denize düşen yılana sarılır.
14. İt ağzını kemik tutar.
15. Taş koptuğu (düştüğü) yerde ağırdır.
16. Serinde (başında) kavak yeli esmek.
17. Beyler öper iken dişler. (Isıracak it dişini göstermez.)
18. Avrat boşaması ergene kolay. (Bekâra karı boşaması kolaydır.)
19. İle uyan eşin boşar. (El ağzına bakan, karısını tez boşar.)
20. Aza kanaat et. (Aza kanaat etmeyen çoğu hiç bulamaz.)
21. Herkes kendi çöreğine kül eşer. (Herkes kendi çıkarın bakar, TAD-II).
22. İş işi açar. (TAD-II).
23. Taş taşın söykesidir (Taş taşa baş başa, TAD-II).
24. Ne dünürü küstür ne kızı köstür. (Ne kızı verir, ne dünürü gücendirir, TAD-II)
25. Tavuk (bile) su içerken göğe bakar, (TAD-II).
26. Cenneti (cennetin kapısını) cömertler açar. (TAD-I).
27. Boyun eğmek.
28. Kapıyı açmak.
29. İş tutmak.
30. Bıçak kemiğe dayanmak.
31. Kulak tutmak.
32. Öpüp başına koymak.
33. (Birin) kapısını çalmak.
34. Kapısını çalmak.

Karşılığı Olmayanlar:

1. Âkil insan önünü ve sonunu sayar.
2. Sabah gülen kuşluk ağlar.
3. Dokuzu ver, onu kurtar. (E.K.E.)
4. Bunalan karga buz yutar. (E.K.E.)
5. Kindar olan dindar olmaz. (Kin ile din bir yerde olmaz. E.K.E.)
6. Kavakta mantar bitirmek.
7. Kar yağdığı gün tozar.
8. Çifteli katır bokuna da çifte salar.

Yedinci destan 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı tahmin edilen Hâkî'ye aittir. 14 dördlükten oluşan bu destan 11'li hece vezni ile söylenmiştir. Kafiye örgüsü

abab/cccb/dddb/eeeb... şeklindedir. Tasavvufî öğelere sıklıkla başvuru bu şiirde ana redif yine “demişler” kelimesidir. Tasavvufî nasihatler ağırlıkta olduğu için atalar sözü bakımından fakir bir şiirdir. Âşık kapanış dörtlüğünde şiirde bahsettiği öğütlerin dinlenilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca gönül ehli kimselerin katında kendisinin şair olarak bilindiğini eklemektedir. Yedinci dörtlüğünde sözlerinin farklı bir öğüt olduğunu ve dinlenilmesi gerektiğini beyan etmektedir. Destanda geçen atasözleri ve deyimler şunlardır (Dilçin, 2000: 55-56):

1. Asumana direk urulmaz. (Göğe direk, denize kapak olmaz.)	3. Ağır taşı kimse kaldıramaz. (Ağır taş yerinden oynamaz.)
2. Kimde ne var, Huda'ya mahsusdur. (Para ile imanın kimde olduğu bilinmez.)	4. Akıl ermek.
	5. Gönül yıkmak.

Karşılığı Olmayanlar:

1. Çadır direksiz kurulmaz.
2. Kâmillerden kem kelim sâdır olmaz.
3. Kibir eyleyenin hasmı Huda'dır. (Kibrin hasmı Allah'tır. E.K.E.)

Sekizinci destan 19. yüzyıl âşığı Lutfî'ye aittir. 18 dörtlükten oluşan destanında âşık11'li hece vezni ve abab/cccb/dddb/eeeb...kafiye örgüsünü kullanmıştır. Temel redif yine “demişler” ifadesinden oluşmaktadır. Destanın genelinde emir kipinin sıklıkla kullanılması dikkat çekmektedir. Şiirin ilk iki dörtlüğü açış dörtlüğüdür. İlk dörtlükte âşık gönlüne nasihat ederken ikinci dörtlükte meşhur meselleri âşık kıldığını, bunların insanlara yadigâr kalmasını istemektedir. Âşık, şiirin yazılış gerekçesi olarak kendisinden bir iz kalmasını istemektedir. Bu açıdan asıl açış dörtlüğünün ikinci dörtlük olduğu söylenebilir. Şiirin son dörtlüğünde bu dünyanın fâniliğine ve ilâhi aşka ulaşmaya vurgu yapmaktadır. Genel anlamda tasavvufî ve ahlâki öğütler sıklıkla kullanılmıştır. Şiirde geçen atasözleri ve deyimler şunlardır (Dilçin, 2000: 57-59):

1. Âdem sırrı beyan olmaz. (Para ile imanın kimde olduğu bilinmez.)	10. İman ile ikrar birdir. (İkrarı var, imanı yok, TAD-II).
2. Yalan çok sürmez. (Yalancının mumu yatsıya kadar yanar.)	11. Kendi işini kendi yapan sıkıntı çeker, yorulmaz. (Kendi işini kendi gören kazanır, TAD-II).
3. Her deliğe parmağın (elini) sokma, ya yılan çıkar ya akrep (çıyan).	12. Vatan Bağdat'tan şirindir. (Herkes kendi yurdu güzel görünür, TAD-II).
4. Sona kalan dona kalır.	13. Eri meydan seçer. (Yiğit meydan da belli olur.)
5. İki eşit, birden fazla söyleme. (İki dinle bir söyle.)	14. Her kusurun sonu pişman. (Bin pişman olmak.)
6. Halkı düşürmeye kuyu kazan il-den önce düşer. (El için kuyu kazan, evvela kendisi düşer.)	15. Doğru yoldan azmak. (Yoldan çıkmak)
7. Âşık nişan gerektir. (Âşık nişan, dervişe burhan, TAD-I).	16. İşine gelmek.
8. Dervişe bürhan lazımdır. (Âşık nişan, dervişe burhan, TAD-I).	17. Hor görmek.
9. Alay bozan (Alay bozan toz koparan, TAD-I).	18. Taş atmak.
	19. Zerreye saymak. (Zerresi kalmamak.)

Dokuzuncu destan 19. yüzyıl âşığı olarak kabul edilen Refikî'ye aittir. 88 dörtlükten oluşan destanı abab/cccb/dddb/eeeb...şeklinde kafiye örgüsüne sahiptir. Atasözlerine sıkça yer verilen bu destanda temel redif yine “demişler” kelimesi ile sağlanmıştır. Şiirde 11’li hece vezni kullanılmıştır. Bu türde oluşturulan en uzun destandır. İlk dörtlük açış dörtlüğüdür. Refikî ilk dörtlüğünde dostlarına “acayip destan” olarak nitelediği sözlerini dikkatle dinlemelerini söyler. Söylediği sözleri önceden büyüklerin söylediğini, bunların atalardan kalma olduğunu belirtir. Bu yönüyle atasözleri bir iz bırakabilecek güce sahiptir. İkinci dörtlükte atasözlerine giriş yapmakla birlikte yine “pir” ve “meşhur mesel” sözlerini birlikte kullanarak şiirine geçiş yapmıştır. Son iki dörtlük ise kapanış dörtlüğüdür. Bu dörtlüklerde destanına son verdiğini, şairin kârının bu şiirden başka bir şey olmadığını ifade eder. Şiir hacmine uygun olarak atasözü ve deyim açısından oldukça zengindir (Dilçin, 2000: 60-72):

1. Kepenek altında er yatar.
2. Sağır için on beş ezan okunmaz.
(Sağır için iki kere keramet olmaz.)
3. İte dalanma, çalıyı dolan. (İte dalışmaktan çalıyı dolaşmak yeğdir.)
4. Veresiye şarap içen iki defa (kere) sarhoş olur.
5. Oynamaya gönlü olmayan, yerimiz dar der. (Oynamasını bilmeyen kız ‘yerim dar’ demiş, yerini genişletmişler ‘gerim dar’ demiş.)
6. Parayı veren düdüğü çalar.
7. Caminin mumunu yiyen kedinin gözü kör olur.
8. At bulunur, meydan bulunmaz;
(meydan bulunur, at bulunmaz.)
9. Emanet ata binen tizcek (tez) iner.
10. İlin eli ile yılan tutulur. (El eliyle yılan tut, onu da yalan tut.)
11. Ağz-ı yâran düz gerekir. (Dost acı söyler.)
12. Büyük dağa büyük duman. (Dağ başından duman eksik olmaz.)
13. Minareyi çalan kılıfını hazırlar.
14. Deveyi yardan uçuran bir tutam ottur.
15. Kargaları (bülbülü) altın kafese koymuşlar, “ah vatanım” demiş.
16. Pazarda iğnesin ipliğin satar.
(Çerçi başındakini satar.)
17. Yere bakan, yavaş akandan hazer eyle. (Suyun yavaş akanından, insanın yere bakanından kork.)
18. Elini deliğe uzatma, kiminden çıyan çıkar. (Her deliğe elini sokma, ya yılan çıkar ya çıyan.)
19. Bir post üzre iki aslan oturmaz.
(İki aslan bir posta sığmaz.)
20. Kişi akranından (refikinden) azar.
21. Ağır duran batman döğer. (Ağır taş batman döver.)
22. Baba oğluna bir bağ bağışlamış, oğlan (oğul) babaya (bir salkım) üzüm vermemiş.
23. (Kötü söyleme eşine), ağı katar aşına.
24. Gün bu gün(dür).
25. Allah’a bir can borcumuz var.
26. Uruspunun yüzüne tükürseler yağmur yağar zanneder. (Yüzüne tükürseler yağmur yağıyor sanır.)
27. İki ruhban kiliseyi fesada verir.
28. Sonradan görenle baş gelinmez.
(Sonradan görme, gâvurdan dönme.)
29. Kapan dişini göstermez. (Isırarak it dişini göstermez.)
30. İt sürü, para kazan.
31. Gemisin kurtaran kaptan.
32. Sözü verenden sözü alan uz gerekir. (Söyleyenden dinleyen arif gerek.)
33. Ergen (bekâr) olan âdem sultandır. (Bekârlık sultanlıktır.)
34. Ölmüşün ardından ölen bulunmaz. (Ölenle ölünmez.)

35. Kendi düşen ağlamaz.
37. Koyunun bulunmadığı yerde keçiye Abdurrahman Çelebi derler.
38. Çok gezen bok getirir. (Çok gezen tavuk ayağında pislik getirir.)
39. Kılavuzu karga olanın burnu boktan çıkmaz (kalkmaz).
40. Düşmanın karıncaysa onu da gözetle. (Düşmanın karınca olsa kendini merdane tut.)
41. İtin ölümü yakın gelince cami duvarına siyer. (Eceli gelen köpek cami duvarına siyer.)
42. Dibi görünmedik deryaya dalma. (Dibi görünmeyen sudan geçme.)
43. Her işin başı kafa sağlığı (sağlık).
44. Söz yaş deriye benzer, her tarafa süner. (Söz dediğin yaş deridir, nereye çekersen oraya gider.)
45. Lokma karın doyurmaz, fakat şefafta (şefkat) artırır.
46. Sinek pis değil (küçüktür), ama mide bulandırır.
47. Ağır basar, yeyni (yeğni) çöker (kalkar).
48. Hayla gelen huyla gider. (Haydan gelen huya gider.)
49. Sıpanın oynaması eşeği baştan çıkarır. (Eşeği yoldan çıkararak sıpanın oynaması.)
50. El eli, iki el yüzü yur (yıkar).
51. Gün doğmadan neler doğar.
52. Çok söz ozana yakışır (ozanda yaşar) TAD-I).
53. Acı soğan yemeyenin içi acımaz. (Acı soğan yemedim ki ağzım koksun TAD-I).
54. Eve avrat, başa bağban yakışır. (Evi ev eden avrat, yurdu şen eden devlet TAD-I).
55. Şeytan önce insanın (Şeytan adamın) düşünüyü azdırır, suyunu ısıtmaz, TAD-II)
56. Hain olan korkak olur. (TAD-II).
57. Ana yiğide kalkandır. (Ana yiğidin kalkandır, TAD-I).
36. Söz sözü açar.
58. Evvel eken sonra toplar. (Evvel zahmet çeken sonra rahat eder, TAD-I).
59. Garibin bu âlemde nesi var, ya han, ya külhan. (Garibin yeri ya han, ya külhan, TAD-I).
60. Hıyar parasıyla (akçesiyle) alınan eşeğin ölümü sudan (olur).
61. Çeşme akarken seneği doldurmak. (Su akarken testiye doldur.)
62. Sefa sürmek.
63. Ettiğini bulmak.
64. Sözünden dönmek.
65. Bel bağlamak.
66. Suya götürüp susuz getirmek.
67. Su üstüne sarı saman koymak. (Saman altından su yürütmek.)
68. Kulak vermek.
69. Murada ermek.
70. Hıfzül-lisan kötü olmaz. (Diline sağlam olmak.)
71. Fırsat bulmak.
72. Ettiğini bulmak.
73. Bel bağlamak.
74. Vadesi yetişmek (gelmek).
75. Söz açmak.
76. Söz sözü açmak.
77. Can sıkılmak.
78. Fırsat vermek.
79. Yüzüne duramamak.
80. Hatırı sayılır.
81. Yoldan sapmak (çıkmak).
82. (Birin veya bir şeyin) kurbanı olmak.
83. Sözünden dönmek
84. Sırasını savmak.
85. Attan inip eşeğe binmek.
86. Aklını başına almak.
87. Bir taşla iki kuş vurmak.
88. Murada ermek
89. Hayra yormak.
90. Başına gelmek.
91. Vadesi yetişmek.
92. Kuyruk sallamak
93. Yangına körükle gitmek.

Karşılığı Olmayanlar:

1. Kalp gözü kapanmak.
2. Yağmur yağar, yarık biter.
3. Küçük dağa küçük söylenir.
4. Yanan harman öşür vermez.
5. Sanatın işleyen düşman. (E.K.E.)
6. Ferman büyük yerden.
7. Balta ile orman bulunur.
8. Börek yendi, sini meydanda.
9. Yüğü üstünden atana elmacı eşeği derler.
10. Yola yoğurt dökmek.
11. Deveyi yeden öğünsün.
12. İt değmiş ayran.
13. Yahni kapan, çomça tutan büyükler yanında kuyruk sallar.
14. Kepazelik gelir geçer.
15. Oklavayı hacat sayan çingânedir.
16. Dadan ile doyan birdir.

Onuncu destan 19. yüzyıl âşığı Figaní'ye aittir. 1815 yılında doğan âşık 1893 yılında vefat etmiştir. 27 dörtlükten oluşan destanda 11'li hece vezni ve ababa/cccb/dddb/eeeb... kafiye örgüsü kullanılmıştır. "Demişler" redifi üzerine kurulan bu destanda tasavvufî ifadelerle rastlanmaktadır. İlk dörtlük açış dörtlüğüdür ve âşık burada erenler pendini dinlemesi için canlara seslenmektedir. Çünkü akıllı olanlar bu söz gibi doğru söz ararlar. Son dörtlük kapanış dörtlüğüdür ve ilk dörtlükte zikrettiği "pend" kelimesini burada yinelemiştir. Âşık söylediği öğütlerin yabana atılmamasını, tutup tutmama konusunda tercihin dinleyicide olduğunu belirtir. Âşığa göre sözü çok uzatmamak gerekir, çünkü faydalı sözler söyleyen kişi fazla konuşmaz, yerinde ve gerektiği kadar söyler. Âşık bu düşüncesini "Südsüz inek durmaz malar." atasözü ile desteklemektedir. Destanda karşımıza çıkan bazı atasözü ve deyimler şunlardır (Dilçin, 2000: 76-80):

1. Gün doğmadan neler doğar.
2. (Alna) yazılan başa gelir.
3. Altın yere düşmekle pul olmaz.
4. Danışan dağları aşmış, danışmayan düz yolda şaşmış.
5. Kimin işi ters giderse muhallebi yerken dişi kırılır. (İyi gitmeyince kişinin işi, muhallebi yerken kırılır dişi.)
6. Karpuz kesmekle yürek soğumaz (hararet sönmez).
7. Kar susuzluk kandırmaz.
8. Malı olmayanın dostu bulunmaz.
9. Aşk ağlatır, dert söyletir.
10. Öz ağlarsa göz de ağlar. (Bir göz ağlarsa öbür göz gülmez.)
11. İşleyen demir işlar (pas tutmaz/ışıldar).
12. Bal tutan parmağını yalar.
13. Garip kuşun yuvasını Allah yapar.
14. Korkunun ecele faydası yoktur.
15. Ürmeyi bilmeyen çomar obaya kurt üşürür. (Ürmesini bilemeyen köpek sürüye kurt getirir.)
16. İşin, eşin bilen başmakçı başı. (Aşını, eşini, işini bil.)
17. Kurunun yanında yaş yanar. (Yaşın arasında kuru da yanar.)
18. Muhanet gözündeki merteği görmez, il gözünde çer çöp arar. (Kendi gözündeki merteği görmez, elin gözündeki çöpü görür, ÖAA)
19. Sürüden ayrılan kuzuyu ya kurt kapar ya kuş. (Çobansız koyunu kurt kapar.)
20. Sütsüz inek durmadan malar. (Sütsüz koyun meleyen olur.)
21. Kişi dünyaya bir kere gelir. (TAD-I)
22. Küçük işer, büyük kayar. (Küçük işer, büyük dayanır düşer, TAD-II).
23. Yoğurdu yumrukla yiyen, avucunu yalar. (Yoğurdu yumruğu ile yer, TAD-II).
24. Namert yal yedirse başa kakar. (Namert yaptığı iyiliği başa kakar, TAD-II).
25. Kurttan kuzu doğmaz, kerkezden şahan. (Kurttan kuzu doğmaz, kerkezden şahin, TAD-II).
26. Dünyaya gelmek.
27. Gözünden kaçırmak, (Gözden kaybetmek).

28. Ant içmek.
29. Murat almak.
30. Avucunu yalamak.
31. Zift yutmak (yesin).

32. Nâmerde muhtaç etmek (bırakmak).
33. Çile çekmek.
34. Yabana atmak.

Karşılığı Olmayanlar:

1. Âkil doğru söz arar.
2. Kuş budağa bir kez konar.
3. İşe eş, aşa iş gerekir.
4. Çorak yerde mantar bitmez.
5. Güneş bulut içinde kalmaz.

6. Er düştüğü yerden kalkar. (E.K.E.)
7. Takdire zeval yok, tedbir de gerek.
8. Çunkar uça da toy olmaz. (Çongar uça da toy olmaz. E.K.E.)

On birinci destan Yesarî'ye aittir. Destandaki ifadesinden hareketle 1835 yılında doğduğu tahmin edilmektedir. 1902 yılında da vefat etmiştir. 19. yüzyıl âşığı olan Yesarî'nin destanı 34 dörtlükten oluşmaktadır. 11'li hece vezni ile söylenen bu şiir, abab/cccb/dddb/eeeb...kafiye örgüsüne sahiptir. "Demişler" redifi üzerine kurulan bu şiirde dinî-tasavvufî öğelere rastlanmaktadır. İlk dörtlük açış dörtlüğüdür ve âşık şiirine nutkunun/öğüdünün dinlenilmesini isteyerek başlar. Nasihat, kıymetini bilen için cevher konumundadır. Âşık ilerleyen dörtlüklerde zikredeceği atalar sözünü burada "büyükler sözü" olarak nitelemiştir. Çünkü onların sözlerini dinleyen her sıkıntının üstesinden gelmektedir. Yesarî, atasözlerinin toplumdaki işlevini göstermesi açısından önemli noktalara dikkat çekmiş ve bir anlamda şiirin söylenme gerekçesini ortaya koymuştur. Son dörtlük kapanış dörtlüğüdür. Âşık burada dinleyene nasihat edileceğini söyler ve son olarak dünyanın fâniliğine vurgu yapar. Tespit edilen atasözleri ve deyimler şunlardır (Dilçin, 2000: 86-90):

1. Kemlik eden kemlik bulur. (İyilik eden iyilik bulur.)
2. Akşamın işini sabaha koyma.
3. Gün doğmadan neler doğar.
4. Deve yerine deve çöker.
5. Kâr eden ar etmez.
6. Densize borçlu olma, durur durur düğünde, bayramda ister. (Dilenciye borçlu olma, ya düğünde ister ya bayramda.)
7. Emek olmadan yemek olmaz.
8. Dibi görünmedik suya çemrenme. (Dibi görünmeyen sudan geçme.)
9. Acı söz er belin büker. (Acı söz insanı dininden çıkarır.)
10. Cami yıkılmış, ama mihrabı yerinde.
11. Kişi ektiğini biçer.
12. Dağda gez, belde gez, insafı koyma (bırakma).
13. Kervan yola çıkınca katarı bir eşek yeder. (Deve büyüktür ama beşini bir eşek yeder.)
14. Bal bal demekle ağız tatlanmaz.
15. Alçak uçan yüce tünar (konar).

16. Katranı kaynatmakla şeker olmaz, her şey cinsi cinsine çeker. (Katrandan olmaz şeker, olsa da cinsine çeker.)
17. İyi iyilik, kötü kötülük eder. (İyilik eden iyilik bulur.)
18. Köpek kapar, katır teper. (Atın tepmezi, itin kapmazı olmaz.)
19. Cahile marifet eylemek, köre elvan tarif etmek gibidir. (Cahile laf anlatmak deveye hendek atlatmaktan güçtür.)
20. Sabırla dut yaprağı kemha olur. (Sabırla koruk helva olur, dut yaprağı atlas.)
21. Sabreden murada erer. (Sabreden derviş, muradına ermiş.)
22. Tekkeyi bekleyen çorbayı içer.
23. Az nesnelere vara vara bol olur. (Damlaya damlaya göl olur.)
24. Yağar eser, yolcu gider. (TAD-II)
25. İt sürü de buçuk (akçe) kazan. (TAD-II)
26. Suyu tasta gör, gemiyi duvarda. (Suyu bardakta, gemiyi duvarda seyretmeli, TAD-II).

27. Konan göçer, devran döner. (Konan göçer, gelen geçer. (TAD-II)
28. Kıssadan hisse almak.
29. Söz dinlemek.
30. Yoldan sapmak (çıkmak).
31. Ümidini götürmek (kesmek).
32. Ser verip sır vermek.

Karşılığı Olmayanlar:

1. Sır ile sır olmak büyük miraçtır.
2. Köpek yal için yeler. (E.K.E.)
3. Zemmam ölü eti çiğner.

33. Yel gibi.
34. Başına gelmek.
35. Başına kakmak.
36. Kıssadan hisse almak.
37. Ettiğinden çeker (ettiğini bulmak).
38. Yerini tutmak.

4. Şerer cihânı yakar.
5. Her kılıca Zülfikâr denmez.
6. Çorak yere tohum ekmek.

On ikinci destan yaşadığı dönem hakkında bir bilgi bulunmayan Dervişî'ye aittir. Dehri Dilçin onun bu destanının Konya Halkevi Dergisi'nde yayımlandığını belirtir. Nasihat destanı yazan âşıkların büyük çoğunluğunun 19. yüzyılda yaşadığını, Dervişî'nin bu moda uyararak destan yazdığına hükmetmek gerekirse, onun da bu yüzyılda yaşamış olabileceğini belirtir (2000: 104). Destan 12 dörtlükten oluşmaktadır, abab/cccb/dddb/eeeb... kafiye örgüsü ve 11'li hece vezni kullanılmıştır. “Demişler” ana redifinin kullanıldığı bu şiirde diğer atasözleri ve nasihat destanlarında olduğu gibi sade bir dil kullanılmıştır. Âşık açık dörtlüğünde insanın kâmil sözü dinleyerek kâmil olacağını söyler. Bu ifadeden atasözlerinin kâmil sözü olarak algılandığını görmekteyiz. Son dörtlük kapanış dörtlüğü mahiyetinde değildir, daha çok tasavvufi öğütler içermektedir. Yedinci dörtlükte âşık atalar sözü yerine “darb-ı mesel”, sekiz ve onuncu dörtlüklerde “mesel” terimlerini kullanmıştır (Dilçin, 2000: 104-105). Destanında geçen atasözleri ve deyimler şunlardır:

1. Çok söyleyen (çok bilen) çok yanılır.
2. İyilik eden iyilik bulur.
3. Kara haber tez duyulur.
4. İvmekle menzil alınmaz, yap yap giden menzil alır. (Acele ile menzil alınmaz.)
5. Alan verir, veren alır. (Veren alır, alan verir, TAD-II).

6. Borç (Veresiye) şarap içen iki kere sarhoş olur.
7. Başına gelmek.
8. Kıssadan hisse bulmak (almak).
9. Ettiğini bulmak.
10. Kulak tutmak.
11. Can vermek.
12. Andına (sözünde) durmak.

Karşılığı Olmayanlar:

1. Kâmil sözü kâmil olur.
2. İyiler dağ aşar, hayırsızlar yolda kalır. (İyiler dağı aşar, hayırsız yolun şaşar. E.K.E.)
3. Akşam olmayınca güneş dulunmaz.

3. Değerlendirme

Atalar sözü destanları içerik açısından incelendiğinde yoğun olarak öğüt ve bilgi vermektedir. Bu nedenle nasihatname olarak da adlandırılabilir. Bu destanlarda âşığın atasözü ve deyimleri baştan sona şiir formunda söyleme niyeti göze çarpar. Dörtlükler kendi içinde bir

anlam bütünlüğüne sahiptir ve destanın genelinde diğer destanlarda karşımıza çıkan bir konu birliği yoktur. Sadece atasözleri ve deyimleri zikretme bağlamında bir bütünlükten söz edilebilir. Bu manada Âşık edebiyatında olayı merkeze alan klasik destan türünün özelliklerini ihtiva etmez. Oysa hacim ve vezin gibi hususlar açısından bir destan örneği teşkil eder. İncelediğimiz on iki destanda dörtlük sayısı 12 ile 88 arasında değişmektedir. Hepsinde 11'li hece vezni ve abab/cccb...kafiye örgüsü benimsenmiştir. İlk dörtlükte iki ve dördüncü, diğer dörtlüklerin son mısralarında tekrarlanan ana redif ise "demişler" kelimesidir. Bu bağlamda gerek muhteva, gerekse şekil açısından bakıldığında Âşık edebiyatında "atalar sözü söyleme" geleneği oluşmuş ve bu gelenek belirli kalıplar çerçevesinde şekillenmiştir. İlk örneğini Levnî'de gördüğümüz bu geleneğin destan türü çerçevesinde Âşık edebiyatında oluşturulduğu, 18 ve 19. yüzyıllarda toplumsal bozulmalara paralel olarak gittikçe yaygınlık kazandığı söylenebilir. Âşık edebiyatında, Klasik edebiyattaki örneklerinin aksine atasözleri ve deyimlerin söylendiği/yazıldığı dönemdeki kalıp şekillerine bağlı kalınarak orijinal halleriyle şiirde kullanılması tespit edilmelerini kolaylaştırmıştır. Atalar sözünün aslına bağlı kalınarak destan formunda kullanımları âşıklar tarafından bir hüner olarak algılanmış ve bu durum destanlarda sıklıkla dile getirilmiştir. Bu alanda oldukça başarılı olmuşlardır.

On iki destanın incelendiği çalışmada toplam 353 dörtlük üzerinde durulmuştur. Yukarıda ifade edilen kaynaklarda karşılığı bulunan 301 atasözü, 137 deyim tespit edilmiştir. Bunun yanında kaynaklarda yer almayan, fakat âşıkların destanda atasözü olarak ifade ettikleri 81 özlü söz de çalışmada zikredilmiştir. Bunların bazıları bilinen atasözleri ve deyimleri çağrıtırsa da ileti açısından değerlendirilerek karşılığı olmayan bölümüne alınmıştır. Bunların atasözü olmayıp atasözü gibi kullanılan kalıplaşmış sözler olma ihtimali de göz önüne alınmalıdır. Yapılacak ayrıntılı çalışmalarda bu bölüme alınan sözlerin eski izlerine rastlamak da mümkündür. Şiirlerin hacmine göre değişmekle birlikte atasözü ve deyimlerin sayısı, şiirlerde yer alışı ve bu alandaki mahareti bağlamında Levnî, Mir'âtî, Mevcî ve Refikî oldukça başarılı âşıklardır.

On iki destanda genellikle destan türüne uygun olarak bir veya birkaç dörtlükten oluşan açış ve kapanış dörtlüklerine yer verilmiştir. Hatta bu dörtlüklerde benzer ifadelere rastlanması, âşıkların kendisinden önce yazılan/söylenen destanları bildiği izlenimi vermektedir. Bu destanların büyük çoğunluğu yazılı geleneğe aittir. Fakat Mevcî'nin açış dörtlüklerinde zikrettiği "Bizi imtihana çekti âşıklar", "Bize meydan açtı Lem'î Hicranî" gibi mısralar destanın irticalen söylendiği izlenimi vermektedir. Bu destanların ortak bir yönü de âşıkların açış dörtlüklerinde atalar sözü destanını söyleme amaçlarını belirtmeleridir. Âşıklara göre atasözleri, büyüklerin, kâmillerin, ataların sözleri olduğu için dinlenmeli ve hayata tatbik edilmelidir. Onların nasihatlerinin gereğini yapanlar hayatlarını kolaylaştırırlar.

Tespit edilen atasözü ve deyimlerin çoğunlukla günümüzde yaşaması, bu kalıp ifadelerin söz varlığı içerisinde kolayca değişmediğini göstermektedir. Bu durum onların kalıp yapıları ile açıklanabilir. Destanlarda yer alan bazı deyim ve atasözlerindeki kelimeler değişerek günümüzde bunlar varlığını sürdürmektedir. Âşıkların şiirlerinde kullanılan, fakat günümüzde farklılaşan bazı kelimeler şunlardır: "kösül-/uzat-", "senek/su testisi", "şem'a/mum", "ser/baş", "yeğin/ulu", "kak-/çal-" vs. Yaşam biçiminin değişimi ile birlikte bazı kelimelerin anlam dünyamızdan çıkması nedeniyle bu sözlerde kalıp ifade ve anlam korunarak kısmî değişiklikler de olmuştur. 19. yüzyıl âşığı Figanî'nin destanında yer alan "Ürmeyi bilmeyen çomar obaya kurt üşürür." atasözünde yer alan "oba" kavramı artık kullanılmadığı ve günümüzde bir karşılığı olmadığı için yerine "sürü" kelimesi kullanılarak atasözü "Ürmesini bilemeyen köpek sürüye kurt getirir." biçiminde söylenir olmuştur. Fakat bu istisnaların sınırlı olduğunu söylemeliyiz. Çünkü aradan geçen iki üç yüzyıllık süreç kalıplaşmış sözlerde köklü değişimler için yeterli görünmemektedir.

Dinî-tasavvufi konuların sıklıkla dile getirildiği destanlarda öğüt verme ve öğretme

amacı daha çok öne çıkmaktadır. Bu destanların atasözü ve deyim bakımından oldukça fakir olduğu görülür. Tâlibî, Hakî, Lutfi ve Dervîşî'nin destanları buna örnek verilebilir.

Destanlarda yer alan bazı atasözlerinin Divanü Lügâti't-Türk'te yer alan örneklerle kıyaslanması, atasözlerinin 11. yüzyıldan 18 ve 19. yüzyıla ve nihayet günümüze uzanan süreçte değişimlerini takip etme fırsatı vermektedir. Destanlarda yer alan bazı örneklerin Kaşgarlı'nın eserindeki karşılıkları şunlardır: “Beş parmak düz (bir) olmaz. (Beş parmak düz olmaz, DLT/I, 121)”, “Köpek kapar, katır teper. (It ısırılmaz, at tepmez deme, DLT/I, 178)”, “Küçük işer, büyük kayar. (Çocuk su döker, büyüğün bir yanı incinir, DLT/II, 19)”, “Serçe gücünü arslan bile tutmaz. (Al ile arslan tutulur, güç ile bostan oyuğu tutulmaz, DLT/I, 81)”, “Kan su ile yunar. (Kan kanla yunmaz, DLT/III, 157)”, “Boş kaşık ağza uymaz. (Kuru kaşık ağza yaraşmaz, kuru söz kulağa yakışmaz. DLT/I, 383)”, “Oynamaya gönlü olmayan, yerimiz dar der. (Kocakarı oyun bilmez, yerim dar der, DLT/III, 259).

Sözlüklerde ve Kaşgarlı Mahmut'un eserinde karşılığını bulamadığımız atasözü ve deyimlerin âşıkların yaşadıkları bölgelerde kullanılan yöresel sözler olma ihtimali vardır. Bunların büyük çoğunluğu atasözü, bir kısmı deyim özelliği gösterir. Bazıları bu gruba dâhil edilme de kalıplaşmış söz yapısına sahiptir ve bunlar çoğunlukla gündelik hayatın işleyişi ve insan ilişkilerine dair öğüt verici bilgiler içermektedir. Bazı ifadeler ise dinî kaynaklıdır.

Atalar sözü söyleme geleneği konusunda dikkate değer bir eser ortaya çıkaran ve Yarenî mahlasını kullanan Zekai Musa Yaren, “demişler” redifli iki şiir söyledikten sonra 1500 atasözünün her birisine birer dördlük söylediği uzun bir destan oluşturmuştur (Yaren, 2012). Destan, müstakil bir kitap şeklindedir. Burada önce atasözü yazılmış, altına atasözünün kullanıldığı bir dördlük verilmiştir. Bu uzun destan yine geleneğe uygun olarak “demişler” redifi üzerine kurulmuştur.

SONUÇ

Atalar sözü destanları aslında, Türk kültürünün temel dinamiklerini benimseyen, davranış ve olaylara yaklaşım tarzı ile toplumun istediği tarzda davranış sergileyen ideal bireyin özelliklerini ortaya koymaktadır. Âşıkların atasözlerine destan türünde yer vermeleri ve bunların halkla paylaşımı büyük oranda bu amaca hizmet etmektedir. Âşığın muhatap kitlesinin genel özellikleri dikkate alındığında bu destanlar, işlevsel bağlamda önemli fonksiyonları yerine getirmektedir.

Günümüz âşıklarının da bu geleneği yaşatarak Âşık edebiyatının zenginliğini muhafaza etmeleri gerekmektedir. Yazılan benzeri şiirlerle atasözleri ve deyimlerin gelecek kuşaklara aktarımı ve kalıcılıkları sağlanacaktır. Ayrıca bir öğretim malzemesi olarak da kullanılabilir.

Karşılıklarını bulamadığımız kalıplaşmış sözlerin deyimler ve atasözleri sözlüklerine ilave edilmesi, Türkçe'nin söz varlığının zenginliğine katkı sağlayacaktır. Böylelikle hem unutulmaları engellenecek hem de yeniden kullanımına imkân tanınacaktır.

KAYNAKÇA

Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri Sözlüğü*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Arslan, M. (2019) *Turfetü'l- Emsâl Açıklamalı Atasözleri Sözlüğü*, Ankara: Grafiker Yayınları.

Boratav, P. N. (1992). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

- Dilçin, D. (2000). *Edebiyatımızda Atasözleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eyüboğlu, E. K. (1973). *Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık.
- Kaşgarlı Mahmut (2013). *Divanü Lûgati't-Türk I*, Çev. Besim Atalay, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kızıldağ, H. (2020). "Atasözlerinin Salgın Hastalık ve Etkilerinden Koruma İşlevi: Covid-19 Salgını ve Türk Atasözleri", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, C.13, S. 31, s. 1025-1039.
- Tan, N. (2016). *Yel Kayadan Ne Aparır?*, Ankara: Kültür Ajans Yayınları.
- Türk Atasözleri ve Deyimleri I-II* (1993). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Yaren, Z. M. (2012). *Darb-ı Meselname/Atasözleri Destanı*, Ankara: Özel Matbaası.

Kısaltmalar

ÖAA: Ömer Asım Aksoy

DLT: Divanü Lûgati't-Türk

TAD-I/II: Türk Atasözleri ve Deyimleri I-II